

Tunteen viemää

Hyvän journalismin tuntomerkkinä pidetään usein järkeen vetoamista: asiallisuutta ja analyttisuutta. Syyskuun 11. päivän tapaisissa moderneissa tragedioissa tunteet tulevat kuitenkin väistämättä mukaan. Mitä suurempi ja järkyttävämpi tapahtuma on, sitä legitiimimpää on kertoa paitsi, mitä tapahtui, myös miltä tapahtuma eri osapuolista tuntui.

Tunteikkuus ja eläytyminen ovat monissa tapauksissa journalismille jopa välttämätöntä. Ilman tunteita ei synny myötätuntoa eikä ilman myötätuntoa toimintaa. Tunteisiin vetoaminen voi olla myös triviaalia, manipuloivaa tai se voi johtaa vastaanottajan hätköityihin, yksinkertaistaviin arvopäätelmiin. Jos tunteita hehkuttavan jutun taustalla on vain myynnin edistäminen, tunteisiin vetoamisella voi olla myös päinvastainen vaikutus: vastaanottaja jää kylmäksi ja torjuu sanoman.

Sitä, milloin tunteiden esittämisen taustalla on ”yleviä” tai ”alhaisia” tarkoitusperiä, ei ole aina helppo päätellä. Erityisen vaikeaa se on syyskuun 11. päivän kaltaisissa tapahtumissa.

Analysoin seuraavassa muutamien esimerkkien avulla, millaisilla ”tuskan representaatioilla” suomalaisten sydämiä puhuteltiin terrori-iskujen jälkeisinä päivinä, millaisia journalistisia valintoja niissä tehtiin ja millaisia seurauksia näillä valinnoilla mahdollisesti oli. Keskityn pääasiassa otsikoihin, ”pehmeitä uutisia” edustaviin uhri- ja silminnäkijäkertomuksiin sekä yhteen luupiksi muodostuneeseen analogiaan, katastrofielekuvien ja terrori-iskun rinnastamiseen.

Kuin elokuvasta

”Tämä ei ole elokuvaa. Tämä on New York tänään”. Kolme kertaa TV1:n suorassa alkuillan lähetyksessä toistettu raportti World Trade Centeristä päättyi kylmiä väreitä aiheuttaviin dramaattisiin sanoihin. Sanoessaan näin toi-

Iltalehti 13.9.2001

mittaja tuskin epäili, että katsojat voisivat sekoittaa faktan ja fiktion. Melodramaattinen loppukohotus kertoi katastrofin näyttävän simuloituilta katastrofilta.

Analogiasta tuli hokema, jota toistettiin uutisissa, kolumneissa, haastatte- luissa, ja rinnastuksesta tehtiin monia otsikoita. ”Kauhistunut televisioyleisö saattoi tiistaiamuna Amerikan itärannikon aikaa seurata suorana lähetyksenä tapahtumia, jotka lyövät laudalta kaikki katastrofielokuvat: World Trade Centerin jättiläismäiset tornit luhistuivat, ensin toinen, sitten toinen, ja kun savu- pilvet hälvenevät, kumpaakaan ei enää ole”, kuvaili Helsingin Sanomien toi- mittaja (HS 16.9.).

Aamulehti aloitti 11. päivän tunnelmia kokoavan kertomuksensa haastat- telemalla työmatkallaan iskun nähnyttä amerikkalaismiestä: ”Se oli kuin elo- kuvassa. Aivan käsittämätöntä, hän ihmetteli istuessaan kalpeana toimistos- saan, kahdeksan korttelin päässä paikasta, jossa World Trade Center oli het- keä aikaisemmin noussut yli 100 kerroksen korkeuteen.” (AL 12.9.)

Iltä-Sanomien puolestaan haastatteli otsikolla ”Se oli kuin suoraan kauhu- elokuvasta” World Trade Centerissä aamiaisella ollutta suomalaismiestä. ”Ajattelin, että voiko tällaista tapahtua – näky oli kuin suoraan kauhu-eloku-

vasta” (IS 13.9.). Iltalehdessä tunnelmansa sai kuvailla suomalaisnaisen amerikkalainen sulhanen: ”Tapahtuma oli kuin elokuvan erikoistehosteista. Se oli hyvin pelottavaa.” (IL 12.9.)

Analogioiden tarkoituksena on selventää käsiteltävää asiaa rinnastamalla monimutkainen yksinkertaisempaan ja tutumpaan. Ymmärryksen lisääminen toteutuu silloin, kun keskenään verrattavat asiat ovat olennaisilta osiltaan riittävän samankaltaiset. Joidenkin viestinnän tutkijoiden mielestä syyskuun 11. päivän vertaaminen katastrofielokuvaan toimi. Heidän mukaansa tapamme reagoida ja jäsentää maailmaa on hyvin populaarielokuvan tarjoaman mallin kaltainen (Veijo Hietala Turun Sanomat 16.9., Erkki Karvonen AL 27.9.).

Ehkä Hietala ja Karvonen ovat oikeassa, mutta eikö journalismin tehtävä ole purkaa syvällä kollektiivisessa tajunnassa olevia, usein mustavalkoisia jäsenysmalleja? Eikö journalismin hyveisiin kuulu, että asiat esitetään vastaanottajille merkityksellisessä ja olennaisessa kontekstissa? Independence Dayn sortuvat pilvenpiirtäjät, Liekehtivän Tornin pakokauhu ja Die Hard 2:n räjähtävä matkustajakone ovat luultavasti syöpyneet mieliin paremmin kuin uutiskuvat Nairobien Yhdysvaltain suurlähetystöön kohdistuneesta terrori-iskusta, jossa oikeasti kuoli ihmisiä. Eivätkö nämä todelliset ja siksi riittävän samankaltaiset rinnastuskohteet olisi palvelleet paremmin ymmärryksen ja myötätunnon lisääjinä?

Väkivaltaviihteen viehätystä tutkittaessa on tullut selväksi, että vain fiktiiviseksi ymmärretty väkivalta tuottaa nautintoa. Hämärtääkö toden ja fiktion rajaa se, että ihmisuhreja vaativia ja ihmisiä kodittomaksi tekeviä maanjäristyksiä, tulivuorenpurkauksia, sotia tai terrori-iskuja verrataan niistä kertoviin elokuviin? Edesauttaako tällainen vertaaminen uutisten vastaanottamista nautinnollisia kauhun ja pelon väristyksiä tuottavana viihteenä? Elokuva-vertaukset tuskin lisäävät myötätuntoa: fiktiiviset ruumiit eivät itketä samalla tapaa kuin todelliset ruumiit.

Elokuva-analogia on ongelmallinen myös siksi, että se tuki erityisesti ensimmäisinä päivinä esitettyä tulkintaa tapahtuman käsittämättömyydestä ja ainutlaatuisuudesta. Tätä tulkintaa vahvistivat uutisjournalismin ”Ei voi olla totta” -retoriikka sekä paljon käytetyt silminnäkijä- ja asiantuntijalausunnat maailman muuttumisesta. Kun ainutlaatuisille tapahtumille on vaikea nähdä mitään syytä, niiden analysoiminen historiallisesta näkökulmasta voidaan mieltää tarpeettomaksi. Syyskuun 11. päivänä näin kävikin ainakin osittain. TV1:n suorassa lähetyksessä asiantuntijoina toimineet lentäjät, sotilaat ja ekonomistit hahmottivat iskua tässä ja nyt -näkökulmasta ja totesivat sen käsittämättömän inhimillisen pahuuden ilmentymäksi. Toiset asiantuntijat oli-

sivat kenties todenneet, että tapahtuma ei ollut täysin ainutlaatuinen ja kenties yrittäneet löytää jotakin yhteyksiä Yhdysvaltain ja muiden länsimaiden ulkopoliitiikan ja iskun välillä.

Elokuva olisi voitu kytkeä syyskuun 11. päivän tapahtumiin muutenkin kuin melodramaattiseksi mausteeksi ja käsittämättömän synonyymiksi. Weimarin Saksan elokuvia tutkinut filosofi, sosiologi ja journalisti Siegfried Kracauer on väittänyt, että kansakunnan elokuvat kertovat suuremmin kuin muut taiteet tiettyinä aikana vallitsevista syvistä psyykkisistä asenteista. Kracauer etsi ja löysi saksalaisista elokuvista Hitlerin valtaannousun mahdollista-neita asenteita: ”Saksa toteutti sen, mitä saksalainen elokuva oli ennustellut. Valkokankaan hahmot tulivat todellisiksi elävässä elämässä: raivoavat mabuset suorittamassa mielikuvituksellisia rikoksia rankaisematta, ja hullut iivanat keksimässä ennenkuulumattomia kidutuksia. Kaikki oli niin kuin se oli ollut valkokankaalla.”

Olisiko Hollywood-elokuvista ollut mahdollista lukea Kracauerin tapaan lukea merkkejä sellaisesta ilmapiiristä, josta terrori-iskut versoivat? Muistutti-ko todellisuus elokuvaa vai elokuva todellisuutta?

Ei voi olla totta!

Kun syyskuun 11. päivän tapahtumia puettiin uutisissa kertomuksiksi, ihmisen kykenemättömyys nähdä tulevaa ja siihen liittyvä, kaikkien jakama pelko näyttelivät merkittävää roolia. Yksi toistuvista tarinoista kertoo pahaa-aavistamattomista newyorkilaisista, joiden tavallinen aamu muuttui painajaiseksi: ”Det var en alldeles vanlig höstmorgon i går i New York. Catarina Lundgren hade lämnat sin dötter i FN-skolan och vandrade längst andra avenyn, 18:e gatan då hon såg planet komma flygande väldigt lågt.” (Hbl 12.9.) Aamulehdellä on omassa silminnäkijäkertomuksessaan lähes identtinen kohta: ”Kaplan oli pyörilemässä Brooklynin siltaa pitkin Manhattanille työpaikalleen, kun hän huomasi epätavallisen matalalla lentävän koneen kaartavan kohti tornia.” (AL 12.9.)

Lehtien otsikot olivat ensimmäisinäkin päivinä enimmäkseen varsin maltillisia. Myös niissä korostui yllättyvyyden, irrationaalisuuden ja mahdotto- muuden elementti, jota painotettiin käyttämällä joko paikalla olleiden tai ta- pahtumia mediasta seuranneiden silminnäkijöiden mielenilmauksia huuto- merkeillä vahvistettuina. Sekä Aamulehti että Helsingin Sanomat valitsivat saman otsikon: ”Ei voi olla totta!” (AL 12.9., HS 16.9.). Myös Iltalehti us-

koo epäuskon dramaattisuuteen lainatessaan kahden sivun otsikossaan suomalaisnaisen sulhasta: ”En ikinä uskoisi tätä, ellen olisi omin silmin nähnyt” (IL 12.9.).

Ilta-Sanomien ei sen sijaan tyytynyt välittämään ainoastaan epäuskoa tai edes pelkoa, vaan se tuotti täysverisen kauhun ja paniikin mimesiksen. Ilta-Sanomien ylitti kaikki muut lehdet kahden sivun levyisillä otsikoillaan ”Helvetti, me kuollaan tänne!” ja ”Voi hyvä Jumala, voi hyvä Jumala!” (IS 12.9.). Ensimmäinen otsikko on tulevan vainajan puhelinkommentti toimittajalle World Trade Centerin yläkerroksista. Jälkimmäinen otsikko avautuu lukijalle konkreettisesti jutun loppulauseessa, joka kuvailee yhden silminnäkiäjän tunnetilaa: ”Voi hyvä Jumala, Voi hyvä Jumala, nuori nainen huusi tuskaansa.”

Ilta-Sanomien kirjeenvaihtajan jutun tarkoituksena on ingressin mukaan kuvailla, miten ”Manhattanin hävityksen seuraukset heijastuvat hänen kotikaupunkiinsa”. Räikeintä tunteiden manipulointia edustaa kirjoittajan uumoilu siitä, että osa hänen aamulla töihin lähteneistä naapureistaan, ”siisteihin tummiin pukuihin sonnustautuneista nuorista miehistä” ja ”asiallisiin jakkuihin pukeutuneista naisista”, ei välttämättä palaa takaisin kotiin: ”Miten on mahtanut käydä Jerrylle, jota autoin pari viikkoa sitten vaihtamaan Hondansa rengasta? Entä miten on käynyt Lisalle, joka loi uraa Knightilla?”

Ilta-Sanomien juttujen otsikot ja sisällöt ovat senlaatuista, että niitä voi kommentoida ainoastaan lainaamalla Iltalehden pikkuotsikkona samalta päivältä: ”Laulajatahti Janita: ’Ei tähän voi sanoa mitään’” (IL 12.9.).

Enemmän kuin kuoleman akti ihmisiä luultavasti pelottaa kuolemaa edeltävä hetki. Pelon lisäksi viimeisiin hetkiin liittyy kulttuurissamme myös jonkinlaisen ”lopullisen viisauden” mielikuvia. Ovatko mitkään muut sanat niin merkityksillä ladattuja ja tunteita herättäviä kuin ihmisen viimeiset sanat? Terrori-isku-uutisoinnissa uhri- ja silminnäkiäjätarinoita olisi voinut kertoa monella tapaa, mutta ne ovat sekä rakenteeltaan että sisällöltään hyvin samantaisia ammentaessaan aineksensa suurista yhteisistä kertomuksista.

Katkenneesta puhelusta kertova tarina toistuu muita useammin. Siinä henkilöinä ovat loukkuun jäänyt uhri ja uhrin viimeiset sanat kuuleva omainen, usein uhrin äiti. Jokainen tarina päättyy puhelun äkilliseen katkeamiseen, kuoleman dramaattiseen metaforaan: ”Olen jäänyt loukkuun 103. kerrokseen, ja täällä on paljon savua. Mutta sano äidilleni, että olen kunnossa”. Sitten puhelu katkesi” (HS 17.9.), ”Myös lentoemäntä CeeCee Lyles soitti perheelleen Pennsylvanian koneesta itkien. Hän kertoi miehelleen rakastavansa tätä ja poikiaan. Taustalla ihmiset kirkuivat ja sitten puhelin mykistyi” (IS 13.9.).

Yhdelläkin tunteisiin vetoavalla sanalla voi olla valtava merkitys. Katkeavan puhelun tarinassa samastumista ja sitä kautta myötätuntoa synnyttävä avainsana on äiti. Tunnekylläisten sanojen merkityksestä voi ottaa myös toisen esimerkin. Helsingin Sanomien toimittaja antoi silminnäkijäkertomuksessaan viimeisen sanan anonyymille ohikulkijalle, joka vaati, että ”roistot pitää panna maksamaan tästä kova hinta.” Toimittaja päätti juttunsa toteamalla, että ”koko kansakunta tuntui olevan hänen kanssaan samaa mieltä”.

Käyttämällä sanaa ”kansakunta” esimerkiksi ”amerikkalaisten” sijasta hän paitsi loi liikuttavan kuvan yhteen hiileen hädän hetkellä puhaltavasta kansasta, myös kosketti kansallislaulujen ja juhlapuheiden retoriikan itkuun ehdollistamaa yleisöä. (HS 12.9.)

Hyvä renki mutta huono isäntä

Journalismissa tuotetuissa tunteissa ei ole mitään väheksyttävää: ne voivat olla yhtä aitoja ja todellisia kuin ilman median välitystäkin syntyneet tunteet. Tunnekylläisessä ja elämyksellisessä retoriikassa on toki vaaransa. Syyskuun 11. päivän tapahtumista kerrottaessa melodramaattisia ylilyöntejä, pakotettua dramatiikkaa, esiintyi lopulta varsin vähän. Sen sijaan rutiininomainen, samoista kulttuurisista kertomuksista ja yhteisistä peloista ammentava sydänten soittelu ei ollut harvinaista.

Rajan veto onnistuneen ja epäonnistuneen tunteikkaan esittämisen välillä perustuu usein jutun näkökulmaan. Sen valitseminen on toimittajan omissa käsissä. Hän päättää, haluaako hän kertoa, miltä Renny Harlinin tyttöystävästä tuntui, kun tämä näki ikkunastaan World Trade Centerin tuhoutuvan (IL 12.9.), vai siitä, miten katastrofi vaikuttaa tavallisten ihmisten arkeen.

Joskus olennaiseltakin vaikuttava näkökulma voi kääntyä omaksi irvikuvakseen. Terrori-iskujen jälkeisinä päivinä monet New Yorkin asukkaat saivat kertoa journalismissa, miten he myöhästymällä töistä pelastivat tietämättään henkensä. Kun Iltalehti julkaisi otsikon: ”Europarlamentaarikko Esko Seppäsen Kaapo-poika: ’Lopetin työt WTC:ssä kuukausi sitten’” (IL 12.9.) siinä on etäisesti kyse samasta asiasta. Silti otsikosta olennaisuus on kaukana. Siinä on kysymys terrori-iskun olemukselliseen dramaattisuuteen lisätystä pakotetusta dramatiikasta.